

УДК 343.8

Макаренко Н.К. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-4-115-119

КРИМІНОЛОГІЧНЕ РОЗУМІННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ВИВЧЕННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ

Досліджено стан вивчення європейськими кримінологами проблеми професійної злочинності. У хронологічному порядку розглянуто основні здобутки минулого щодо спектра питань, пов'язаних із професійною злочинністю: природою, особливостями, детермінантами, заходами запобігання тощо. Зроблено висновок, що, незважаючи на великий період часу і відносно велику кількість зарубіжних досліджень в кінці XIX – на початку XX століть, у питаннях, пов'язаних з проблемою професійної злочинності, залишається багато неточностей.

Ключові слова: біологічні чинники, соціологічний підхід, професійна злочинність, кримінальний професіоналізм, запобігання злочинності.

Постановка проблеми. У філософії є теза, згідно з якою історія науки – це історія її понять. Одночасно розвиток соціуму пов'язаний з виникненням нових більш досконалих понять, в тому числі й тих, що розкривають сутність таких явищ. Професійна злочинність є відносно відособленою специфічною частиною кримінальних діянь, що відноситься до однієї з найскладніших проблем в кримінологічній науці. Незважаючи на актуальність сучасних проблем професіоналізації злочинності, вона й сьогодні не має завершеного науково-теоретичного визначення.

На наш погляд, це пов'язано з помилковим методологічним підходом у її вивченні. Виділяючи досить значну кількість ознак, що інколи суперечили одна одній, вчені створювали свого роду абстрактний образ злочинного суб'єкта, який ототожнювали з протизаконною діяльністю та різними видами злочинних діянь. Крім того, відомості про злочинні діяння, вчинені професійними злочинцями, не відображаються в офіційній статистиці правоохоронних органів, а «зв'язок професійної злочинності з організованою і рецидивною злочинністю не дає можливість чітко визначити її межі, в тому числі кримінально-правові» [1, с. 249].

За своєю сутністю проблема професійної злочинності – це комплекс кримінологічних і тісно пов'язаних з ними теоретичних і законотворчих питань кримінально-правового характеру, зокрема таких, як вчинення злочинів у вигляді промислу, спеціальний рецидив, повторність, неодноразовість, сукупність, інакше кажучи – множинність злочинів. Слід зазначити, що сучасне кримінальне законодавство в цій частині продовжує залишатися недосконалим. Воно досі не містить поняття професіоналізації злочинної діяльності як обтяжуючої обставини, яка мала б враховуватися при визначенні виду та міри покарання.

Відсутність загальнотеоретичних положень у вченні про професійного злочинця й професійну злочинність, чого, наприклад, не можна сказати про рецидивну або організовану злочинність, призводить до того, що кожен дослідник на основі емпіричних даних (а іноді й без них) приводить «свій» тип професійного злочинця, додаючи до вже наявних у літературі ознак нові. Зрештою, це ускладнює поняття злочинно-професійної діяльності, обґрунтування лише її властивих ознак, завдяки яким вона могла б відрізнитися від інших видів протиправної поведінки.

Таким чином, аналіз вихідних положень теорії професійної злочинності є сьогодні досить актуальним. Для його здійснення необхідним є дослідження її еволюції в розрізі різних кримінологічних підходів, що дасть змогу зрозуміти сучасний стан проблеми.

Вперше в науковий обіг поняття «професійний тип злочинця» ввели фахівці з кримінального права та кримінології наприкінці XIX століття, однак розуміння професійної злочинності, як писав про це Рудольф фон Ієрінг (1818-1892) в роботі «Чайові», почало складатися ще раніше.

© Макаренко Н.К., 2018

Питання про причини злочинності, форми та засоби її запобігання привертали увагу ще мислителів давньої Греції. Про ці важливі соціально-правові аспекти людського буття вели розмови Сократ, Платон, Аристотель, Демокрит, Антисфен, Протагор, Діоген, Епікур та інші філософи. Аналізуючи мотиви злочинних дій, вони вказували на прагнення людей до задоволення, їх лінощі, заздрість, користь, гнів та інші вади. Також вони визначали фактори, що, на їх думку, утримували більшість громадян від вчинення протиправних дій: страх перед покаранням, сила суспільної думки, репутація, вплив традицій, заходи держави, що сприяють законослухняній поведінці, тощо.

У Давньому Римі про злочини писали Марк Тулій Цицерон, Луцій Анней Сенека, Тит Лукрецій Кар та інші філософи, громадські й державні діячі. У своїх творах та промовах вони пов'язували причини злочинних актів, що вчиняються людьми, з такими вічними людськими вадами, як жадібність, гордість, заздрість, гнів, беззаконня, а також невігластво, безкарність, бідність, злидні, безправність.

За часів Середньовіччя питання про причини злочинної поведінки згадували Фома Аквінський, Августин Аврелій, Тертуліан, Мартін Лютер, Жан Кальвін, а також діячі інквізиції.

Домініканські інквізитори Генріх Кремер (1430-1505) та Якоб Шпренгер (1436-1495) з благословення Папи Римського написали в 1486 році книгу «Молот відьом», в якій детально розписувалось, як боротися зі злочинцями, ворогами церкви і єретиками з точки зору релігійних вірувань того часу.

Представники класичної кримінологічної школи – Чезаре Беккарія, Ієремія Бентам, Джон Говард, Уільям Блекстоун, Ансельм Фейєрбах, Едвард Лівінгстон – критикували уявлення про злочини як про сатанинські прояви й вважали, що злочин є результатом свідомої поведінки людини, яка, володіючи свободою волі та раціональним мисленням, сама здійснює вибір варіанта своїх дій. За це вільне волевиявлення вона й повинна нести відповідальність перед суспільством. Саме в межах класичної школи вперше склалася відносно повна система кримінологічних поглядів, що в подальшому стали підґрунтям для вивчення професійної злочинної поведінки.

Одним з основних постулатів кримінологів-класиків є висловлювання Ієремії Бентама (1748-1832), що більшість людей завжди прагне отримати максимальне задоволення своїх потреб і бажань, долаючи при цьому мінімальні труднощі.

Інший відомий італійський вчений Чезаре Беккарія (1738-1794) в роботі «Про злочини та покарання» писав, що вибір, який робить людина, визначається тим, наскільки високим є рівень її правосвідомості та правової культури, які були умови засвоєння індивідуумом моральних, релігійних та правових норм.

На початку 70-х років XIX століття розвиток промисловості, зростання міст, люмпенізація населення і ряд інших чинників призвели до значного зростання злочинності (особливо професійної) у багатьох країнах. Суспільство потребувало пояснення цьому феномену, намагалось з'ясувати причини, вимагало розробки відповідних заходів, які могли хоча б стримати таке зростання. Саме тоді і з'явилася кримінально-антропологічна школа, яку часто називають ломброзіанством за іменем її засновника – італійського тюремного лікаря, професора Чезаре Ломброзо (1835-1909), праці якого стали основою для подальших розробок проблем особи злочинця.

Свої погляди Ломброзо виклав у роботі «Злочинна людина» (1872-1876), а саме: а) злочин – таке ж явище, «як зачаття, народження, смерть, психічні хвороби»; б) причини злочинів закладені в біологічній природі людини; в) головне місце повинно посідати не діяння, а діяч – злочинець, його потрібно вивчати, застосовуючи відповідні методи вимірювання.

Ломброзо розрізняв: злочинців природжених (близько 40% загального числа злочинців) і злочинців випадкових (60%), до яких відносив злочинців від захоплення, з пристрасті, з особливих обставин, що склалися [6]. Він вважав, що природженим злочинцям від народження властиві певні стигмати.

Зовнішні стигмати – це, наприклад, відхилення розміру голови від типу, властивого расі, надмірні розміри щелеп та вилиць, асиметрія обличчя, надмірно малий або великий розмір вух, відстовбурчених, як у шимпанзе, ніс плоский – у злодіїв або гострий – у вбивць, велика кількість різноманітних, передчасних зморшок, дефекти грудної клітини, надмірна довжина рук, зайве число пальців тощо.

Внутрішні стигмати – знижена чутливість до болю, підвищена гострота слуху, нюху, велика моторність, підвищена сила лівих кінцівок, відсутність каяття або докорів

сумління, цинізм, зрадництво, жорстокість, марнославство, мстивість, лінощі, любов до оргій і азартних ігор, поширеність татуювань, особлива мова «арго».

Теорія природженого злочинця відтворює риси дикуна. Ці стигмати були піддані критиці, внаслідок якої було доведено, що, з одного боку, названі Ломброзо стигмати виявилися в багатьох людей, у тому числі у видатних державних діячів, з іншого – у книзі Моргана «Стародавнє суспільство» було показано, що дикуни не мають тих рис, які Ломброзо знайшов у злочинців.

У 1913 році англійський кримінолог С. Горінг перевіряв досліди Ломброзо, порівнявши ув'язнених зі студентами Кембриджа (1000 осіб), Оксфорда та Абердина (959 осіб), військовослужбовцями і викладачами коледжів (118 осіб). Виявилось, що жодних фізичних відмінностей між ними та злочинцями не існує.

Ломброзо згодом змінив свою точку зору під впливом критики, визнавши, що злочинець – це морально божевільна людина, а згодом вже стверджував, що злочинець – це епілептик. Але й це не підтверджувалося: багато закоренілих злочинців не виявляли жодних ознак епілепсії, а багато епілептиків ніколи жодних злочинів не чинили.

Такі погляди Ломброзо не могли бути прийняті ні теорією кримінального права, ні законодавцем того часу через їх антинауковість, а також тому, що зводили кримінальне право до засобу розправи над людиною через її біологічні характеристики. Незважаючи на те, що методи дослідження й висновки Ломброзо піддавалися обґрунтованій критиці, безперечним є і той значний вплив, що він здійснив своїми дослідженнями у сфері злочинності, створивши теорію природженого злочинця і типів злочинців.

На зміну кримінально-антропологічній школі прийшли інші біологічні теорії. Так, у 1920-х роках виникає кримінально-біологічна школа, що пов'язує злочин зі спадковістю, конституційним нахилом та іншими характеристиками злочинця. Серед представників цієї школи крім учених-медиків можна було зустріти видатних юристів, що стояли на позиціях Ломброзо та використовували його доробки у теорії кримінального права і на практиці.

Серед них були учні Ломброзо – Енріко Феррі (1856-1928), Рафаель Гарофало (1859-1934) та інші, які переглянули окремі положення свого вчителя і доповнили їх тим, що визнали роль деяких соціологічних факторів у формуванні особистості злочинця.

Так, не заперечуючи біологічних факторів злочинності, Феррі зазначив ще телуричні (клімат, географічне середовище) і соціальні фактори, що впливають на злочинність, висунув ідею субститутивів (замінників) покарання – заходів соціального характеру, сформулював кримінально-статистичний закон рівня «кримінальної насиченості» злочинності в кожному даному середовищі у певний момент, випередивши тим самим багато ідей соціологічної школи.

У праці «Злочинні типи в мистецтві та літературі» (1908) Феррі виділяє тип «природженого злочинця», до якого в першу чергу відносить спритних злодіїв і шахраїв та зазначає, що такий тип злочинця не обов'язково є жорстоким. Саме «природжені» злодії і шахраї, на його думку, будучи особистостями, обдарованими розумом вище середнього для злочинця рівня, однак аморальними та антисуспільними, складають прошарок «морально божевільних» злочинців, для яких вчинення злочинів є способом життя [10, с. 17-22].

На Римському антропологічному конгресі 1885 року Феррі запропонував поділ злочинців на п'ять категорій: злочинців інстинктивних, або природжених, які характеризуються спадковою відсутністю морального почуття і непередбачливістю; злочинців пристрасті, якій протистояти не можуть; злочинців випадкових, що наближаються до першої категорії; злочинців звички, перехідна форма між третім і першим типом, і злочинців божевільних, що не підлягають покаранню [7, с. 132].

У 1885 році Гарофало опублікував свою всевітньо відому «Кримінологію», структура якої включала три великих розділи: «Злочинність», «Злочинець» і «Покарання». В цій роботі він розглядав злочинну поведінку людини як певну хронічну – набуту або вроджену – хворобу, а каральну систему держави уподібнював медичній клініці.

Підкреслюючи недоліки кримінально-біологічної школи, слід водночас зазначити, що вона дала поштовх до вивчення особистості злочинця, а також стала предтечею нового соціологічного напрямку, що значною мірою вплинуло не лише на розвиток кримінологічної науки, кримінального права, а й на кримінальне законодавство кінця XIX-XX століть.

У свою чергу, цікавим для нашого дослідження також є аналіз поглядів австрійського ученого-кримінолога Франца фон Ліста (1851-1919), який писав, що природно-історичний аспект усвідомлення злочину передбачає загалом два підходи – біологічний і

соціологічний. Його логічний аналіз «природно-історичних» теорій щодо злочину – біологічної та соціологічної – дав Лісту можливість дійти висновку, що ці ідеї не тільки не суперечать одна одній, а навпаки – взаємно доповнюються [4, с. 89-90, 92].

Ліст уважав, що кожний окремих злочин виникає внаслідок взаємодії двох груп факторів: з одного боку, індивідуальних особливостей злочинця, з іншого – зовнішніх фізичних і суспільних, особливо економічних, відносин [9, с. 77].

На Брюссельському конгресі кримінальної антропології (1892 р.) вчений заявив, що патологічний стан, який створює злочинність, полягає у фізичній, моральній та естетичній неврастенії, природженій або набутій; вона створює професійного злочинця.

Крім того, Ліст розрізняв злочинців за трьома категоріями: 1) природжених; 2) звичних, або професійних; 3) випадкових, причому другу категорію він ділить ще на два види: виправних і невинуватих злочинців.

Він вважав, що до так званих «випадкових» злочинців слід застосовувати, виходячи з принципу моральної вини, «відплатне покарання»; до звичних злочинців (невиправних) пропонував знищення – страту або довічне ув'язнення; до рецидивістів (звичних) необхідно застосовувати заходи соціального захисту: поміщення у спеціальні установи, відправлення в заслання, поліцейський нагляд тощо [9, с. 82].

Ідеї Ліста знайшли своє відображення в проекті Швейцарського кримінального кодексу 1893 року, де вперше з'явилося поняття «заходи соціального захисту», до них належали: а) нагляд за рецидивістами, так зване «збереження звичних злочинців», що полягало в поміщенні особи до спеціального закладу, пристосованого виключно для цієї категорії злочинців, де таких осіб навчають, відповідно до їх здібностей, роботі, котра надасть можливість забезпечити себе на свободі; б) привчання до праці розпусних; в) лікування хронічних алкоголіків за рішенням суду [8, с. 38].

Наприкінці XIX століття стає зрозумілим, що на розвиток професійної злочинності також впливають групові соціально-психологічні механізми, що роблять можливими передачу і засвоєння соціальних норм, а також недоліки у позитивній соціалізації та адаптації індивідів.

Про це писав у своїй праці «Злочинність і репресія» (1886) відомий бельгійський вчений Адольф Прінс. Він називає професійних злочинців справжнім злочинним класом, це закоренілі, невинуваті рецидивісти. Поруч з порядним суспільством це – «велике бунтівне плем'я», в якому зливаються злидні, невігластво, пияцтво, пороки, лінь, проституція. Вони не завжди вчиняють злочин заради злочину, але найменший привід спонукає їх до його вчинення; вони користуються будь-яким випадком. Більш того, у них, як і в цивілізованому світі, існує громадська думка, яка їх підтримує, мотивує, створює їм свою популярність [3].

Далі Прінс наголошував, що у кожного злочину, разом із випадковим фактором (вік, характер, темперамент, особисті схильності), діє фактор колективний або соціальний (середовище, постійні умови, загальні закони). У випадкового злочинця домінує саме індивідуальний фактор, у звичного (професійного) злочинця на сцену виступає фактор соціальний, все суспільство [3].

Одним з найбільш яскравих представників соціологічного напрямку кримінологічних досліджень того часу був видатний французький вчений Габріель Тард. За словами Маргарет Уілсон, він перевіряв домінуючі тогочасні теорії причин злочинності й відкинув біологічні та фізіологічні теорії як неадекватні, висунувши власну концепцію – вдале поєднання соціології та психології [11, с. 4].

У 1886 році він опублікував свою першу книгу – «Порівняльна злочинність», в якій, застосовуючи статистичний метод, зібрав і проаналізував багаторічні дані про злочинність у Франції. На відміну від італійських кримінологів, які виводили злочинність з расових і географічних умов, Тард вже в першій своїй роботі надає вирішальне значення соціальним і психологічним факторам.

В цей же період Тард розвиває свою теорію професійного злочинного типу, основні положення якої знаходять відображення в «Філософії покарання» (1890). У даній роботі досліджуються феномени злочину, правосуддя і покарання. Дослідник розробляє ідею про професійний тип злочинця і, по суті, його професійну кар'єру. «Будь-яка соціальна або антисоціальна професія притягує до себе всіх тих, хто володіє до неї певною схильністю, якщо тільки вибір заняття є вільним; якщо існує поділ на касти, то спостерігається накопичення певних властивостей шляхом спадкової передачі; так благородні народжуються хоробрими, євреї – банкірами та ін.» [3, с. 98].

У розумінні дослідника злочин – це ремесло, професійна дія. Професійний злочинець освоює прийоми злочинної поведінки в результаті тривалого навчання спеціальним навичкам і вмінням, а також нормам «злочинського кодексу». Незважаючи на деяку еклетичність і відірваність від практики, підходи Тарда до проблеми злочинної поведінки помітно вплинули на розвиток подальших концепцій професійного злочинної поведінки і були популярними свого часу [3, с. 100].

На їх основі уперше було запропоновано на офіційному рівні поняття професійної злочинності. Ця подія відбулася на Гейдельберзькому з'їзді Міжнародного союзу криміналістів у 1897 році. Поняття професійної злочинності пов'язувалося з постійним, систематичним вчиненням злочинів, в першу чергу злочинів проти власності. Було також розроблено класифікацію злочинців: 1) злочинці випадкові, епізодичні; 2) злочинці з нестійкою поведінковою характеристикою або такі, що вчинили кілька злочинів; 3) злісні злочинці або професійні [2].

Висновки. Отже, дослідження проблеми професійної злочинності має давню історію. Саме в період XVII-XIX століть спостерігалась еволюція від класичного до антропологічного, а згодом – соціологічного підходів визначення професійної злочинності.

У цілому ж проблема професійної злочинності як самостійного виду злочинності європейськими вченими кінця XIX – початку XX століть залишилася не сформульованою. Водночас результати їх досліджень дали поштовх до виникнення нових кримінологічних теорій та здійснили суттєвий вплив на розвиток кримінального законодавства XX століття.

Бібліографічні посилання

1. Гишинский Я.И. Криминология. СПб.: Питер, 2002. 384 с.
2. Гуров А.И. Профессиональная преступность // *Прошлое и современность. М.: Юридическая литература, 1990. 304 с.*
3. Иншаков С.М. Зарубежная криминология. М.: Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. 374 с.
4. Лист Ф. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление. М.: ИНФРА-М, 2004. 110 с.
5. Лист Ф. Учебник уголовного права. М., 1903. 352 с.
6. Ломброзо Ч. Преступный человек. Москва: Эксмо; МИДГАРД, 2005. 876 с.
7. Люблинский П.И. Международные съезды по вопросам уголовного права за десять лет (1905-1915 гг.). Петроград: Сенатская типография, 1915. 379 с.
8. Пионтковский А.А. Меры социальной защиты и Уголовный кодекс РСФСР // *Советское право. 1923. № 3 (16). С. 12-52.*
9. Учебник уголовного права. Общая часть / Фон Лист Ф.; пер.: Ельяшевич Ф.; предисл.: Духовской М.В. М.: Т-во Тип. А.И. Мамонтова, 1903. 358 с.
10. Ферри Энрико. Преступные типы в искусстве и литературе. СПб., 1908. 173 с.
11. Wilson, Margaret S. (1954). Pioneers in Criminology. I. Gabriel Tarde (1843-1904). *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science* 45(1): 3-11.

Надійшла до редакції 25.09.2018

SUMMARY

Makarenko N.K. Criminological definition of professional crime behavior of human and its study in a european scientific opinion. The article deals with analysis of the study of the problem of professional crime by European criminologists. It has been established that scientific views on professional crime, like the activity of professional criminals themselves, have historically changed.

The article discusses in chronological order the main achievements of the past in the spectrum of issues related to professional crime: its nature, features, determinants, preventive measures, etc.

Certain aspects of professional crime attracted the attention of researchers in the 17th century, but quite meaningful approaches to professional crime, its causes and preventive measures appeared in the second half of the 19th century. It was in the period of the XVII – XIX centuries that evolution was observed from the classical to the anthropological, and then the sociological approaches to the definition of professional crime.

However, there was no complete scientific methodology or system for studying the personality of a professional criminal in European scientists of the late XIX – early XX centuries. The problem of professional crime as an independent type of crime was not formulated by them. At the same time, their scientific research gave impetus to the emergence of new criminological theories and had an impact on the development of criminal legislation of the XX century.

Keywords: *biological factors, sociological approach, professional crime, criminal professionalism, crime prevention.*